

Сердюков К.Г.,
к.е.н., доц., директор
Хохлов М.П.,
д.е.н., проф.,
професор кафедри фінансів і кредиту,
Харківський інститут фінансів
КНТЕУ

ГЛОБАЛЬНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ: ЄДНІСТЬ ПРОТИЛЕЖНОСТЕЙ

Масштаби сучасного господарювання, політичної, технологічної та соціальної активності не залишають жодного вільного місця і жодне існування не залишається у самоті – наодинці з самим собою. Люди різних культур та соціальних традицій попри всі відмінності вимушені співіснувати в єдиному глобальному світі. Сучасні економічні, технологічні, соціальні, політичні процеси формують світ, в якому життя кожного – незалежно від його волі – дотичне до буття всіх, і існування всіх дотичне до кожного. Ця дефініція є правдивою як по відношенню до держав, національних економік, культурних традицій, так і щодо конкретних індивідів, місцем життя яких все більшою мірою стає увесь світ.

У наслідок розпаду соціалістичної системи господарства на мапі Європи виникло понад десять державних утворень, життєво важливим завданням яких було становлення їх в якості суб'єктів європейської спільноти. Зауважимо, що на самому початку цього історичного процесу були висловлені побоювання, що навряд чи більшості цих країн вдасться трансформуватися від країн «другого» до країн «першого» світу. «Багато з них знайдуть своє місце серед країн «третього» світу, і лише одиницям вдасться знайти місце ближче до центру, в світі розвиненого капіталізму» [1, с. 201]. Практика підтверджує ці побоювання. Вона ж засвідчує висновки інших дослідників, що без врахування глобальних чинників у взаємозалежному світі вирішення будь-яких нагальних національних проблем неможливе [2, с. 8]. Саме тому і сьогодні будівництво самодостатньої національної економіки під впливом процесів глобалізації господарського життя суспільства, що набирають міць, висуває в якості найактуальніших проблем дослідження внутрішньо суперечливого змісту сучасного руху економіки для розробки ефективної економічної політики.

Мета цього дослідження полягає в розкритті суперечливої єдності глобального і національного в процесі формування національних економік для визначення стратегічних завдань їх розвитку.

Перш за все, проаналізуємо, конкретизуємо та уточнімо сучасний зміст таких базових дефініцій, як глобалізація економіки, національна економіка, адже їх недостатньо повні трактування звужують методологічне підґрунтя вирішення проблеми.

У багатьох публікаціях визнається недостатній рівень розробки теорії глобалізації, відсутність чіткої уяви про сучасний світ, охоплений глобалізацією, що обумовлено застосуванням дослідниками приватних, фрагментарних підходів до проблеми. Як зазначається у фундаментальному дослідженні з глобалістики «Глобалізація і безпека розвитку», сьогодні наука ще не має остаточної відповіді на питання про характер нових глобальних трансформацій» [2, с. 81]. Сучасна геополітична ситуація в світі розкриває глобалізацію у всьому різноманітті форм її проявів від науково-технічних до політичних, духовних та естетичних. Прояви глобалізації настільки різноманітні, суперечливі і суспільно важливі, що вони, природно, привертають основну увагу дослідників. В економічній галузі домінують потужні транснаціональні корпорації, активно розгорнувся процес глобалізації ринків товарів, капіталів, робочої сили, сформувалася відповідно виробнича і фінансова інфраструктури. Виникли міжнародні економічні союзи, міжнародні організації. Але в той же час У. Бек, узагальнюючи західні публікації, характеризує «глобалізацію» як слово, що є найбільш вживаним, найменш зрозумілим, але політично ефектним у дискусіях. Він констатує, що «навіть коли визначається галузь, яка знаходиться в центрі публічних дискусій – економічна глобалізація – туман не розсіюється» [3, с. 40].

Сьогодні глобалізація сприймається, головним чином, через форми її прояву і наслідки, що мають значення для світового розвитку. У такому трактуванні вона висвітлена в Українській економічній енциклопедії: «Глобалізація – категорія, яка відображає процеси обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходять за межі державних кордонів та з 60-х ХХ ст. набуває форм постійно і неухильного зростаючого міжнародного переплетіння національних економік» [4, с. 264 – 265]. Далі у статті дуже докладно розкриваються численні економічні форми, в яких проступає глобалізація.

Однак оперування зовнішніми формами не дає відповіді на питання, наскільки цей процес є об'єктивним та чи можливо йому протистояти. Це дуже важливо, тому що процес глобалізації, як відомо,

породжує глибокі і гострі соціально-економічні протиріччя, суттєво впливаючи на формування молодих національних економік.

Сутнісні моменти глобалізації, її внутрішні суперечності, генезис, рушійні сили – це ті проблеми, що залишаються недостатньо опрацьованими. Неможливо дати відповідь на багато важливих питань, наприклад, про історичну перспективу глобалізації та національних економік, що знаходяться під її сильним впливом, про природу антиглобалістського руху тощо. Необхідні подальші дослідження глобалізації з точки зору її генезису, сутнісної природи, що впливають на стан національних економік.

Пошук в цьому напрямку призводить до висновку, що процес глобалізації економіки є результатом природного розвитку глибинних властивостей ринкового господарства, обумовлених двоїстим характером праці в товарному виробництві, що особливо активно проявилось в умовах індустріальної капіталістичної економіки.

Від самого початку праця в ринковій економіці набуває двоїстого характеру: приватного, індивідуалізованого за формою і громадського, тобто спрямованого на задоволення суспільних потреб шляхом реалізації продукту праці на ринку.

Індивідуальний товаровиробник працює на суспільство і підтримує статус незалежного суб'єкта господарювання, лише діючи як елемент в системі сукупних громадських ринкових відносин. Це важливий відправний елемент для розуміння генезису глобалізації як генеральної тенденції розвитку суспільного виробництва.

Історія ринкових відносин – від простого товарного виробництва до сучасного капіталістичного ринкового господарства – це історія розгортання та все більш повного прояву суспільного змісту праці. З розвитком товарного виробництва суспільний характер праці починає проявлятися безпосередньо в сфері виробництва, перетворюючи його, значно підвищуючи продуктивну силу праці. Технологічною істиною стає перетворення індивідуальної праці у спільний колективний труд, що тягне за собою корінні зміни в організації виробництва, включаючи суміжні сфери.

Вже на стадії простої кооперації виникає синергетичний ефект масової продуктивної сили суспільної праці, яка продуктивніше механічної суми сил індивідуальних працівників.

На етапі капіталістичної мануфактури на місце індивідуального самостійного ремісника приходять колективний комбінований сукупний працівник. Мануфактура заперечує самостійного приватного товаровиробника як такого. Товар утворюється лише як загальний продукт

багатьох часткових робітників, залучених до єдиного процесу виробництва.

Подальший розвиток технічної бази суспільного виробництва вимагало застосування колективної праці у великих масштабах. На стадії капіталістичного великого машинного виробництва кооперативний характер процесу праці стає вже технічною необхідністю, що диктується природою засобів праці, які застосовуються.

Виробництво, що засноване на використанні систем машин, зумовило значну концентрацію робочої сили і капіталів, а також зростання масштабів господарської діяльності. Це ще один крок до глобалізації економіки. Поглибився поділ праці, посилилася взаємозалежність індивідуальних капіталів. Кожен окремо взятий капітал розглядається лише як складова частина всього суспільного капіталу.

Таким чином, простежується багатівікова тенденція: з розвитком ринкових відносин дрібне, відокремлене, роздроблене виробництво трансформується в єдиний, цілісний суспільний процес. У цьому – виявляється суспільний характер виробництва, як одна з істотних ознак товарної системи господарства. Об'єктивна основа його – технологічна, вона обумовлена загальним напрямком науково-технічного прогресу на стадії великого капіталістичного машинного виробництва. Ця тенденція посилюється потребою до розширення, якісного і кількісного зростання, закладених у природі капіталу.

Великі масштаби виробництва зажадали відповідних масштабів інвестицій, які були не під силу індивідуальному капіталу. Під впливом процесу усупільнення трансформуються відносини приватної власності. Відбувається еволюція відносин власності в напрямі від приватної індивідуалізованої форми до колективної, головним чином, капіталістичної корпоративної власності, приватна власність трансформувалася в акціонерну. Суспільне виробництво отримало не індивідуального, а колективного власника з новими методами корпоративного планового управління в межах корпорацій, але старою мотивацією – приватний інтерес кооперованого капіталіста.

Приватна власність почала еволюціонувати, насичуючись змістом, нерідко протилежним її вихідній сутності. Наразі не з'ясоване питання, до якої власності – приватної або колективної – варто відносити акціонерну власність, бо не з'ясована в достатній мірі природа корпоративної власності.

Відбувається своєрідна мутація приватної власності. Вона набуває рис, протилежних її вихідній сутності: господар віддаляється від виробництва, отже, згасає сила приватної мотивації праці; розширюється

поле планомірної організації виробництва в рамках корпорацій; принципи розподілу продукту ще більше відрізняються від принципів виробництва.

Корпоративна власність створила економічну основу для глобалізації господарської діяльності на власному капіталістичному базисі, сприяючи формуванню всесвітнього ринку.

До початку ХХ століття усупільнення виробництва в розвинених країнах вийшло на новий, якісно вищий, глобальний рівень: утворилася світова система господарства. Новітня історія свідчить, що ці, відмічені на початку століття тенденції, отримали в подальшому інтенсивний розвиток. Підтвердженням цьому є хвиля монополізації економіки, злиття компаній у 20-ті, 30-ті, 60-ті роки двадцятого століття. Початок ХХІ століття також ознаменувався злиттям найбільших компаній. У США, наприклад, в аерокосмічній промисловості Боїнг поглинув Локхід, в галузі очищення нафти Ексон – Мобіл, а Шеврон – Тексако, в автобудуванні Даймлер-Бенц – Крайслер. У банківській сфері завдяки злиттю Дж. П. Морган і Чейз Манхеттен провідну позицію зайняв комерційний банк Дж. П. Морган-Чейз. Перелік можна продовжити.

Протягом двадцятого сторіччя, коли домінуюче становище зайняли потужні транснаціональні корпорації як вища форма приватної корпоративної власності, активно розгортався процес глобалізації ринків товарів, капіталів, робочої сили, сформувалася, як зазначалося, відповідна виробнича і фінансова інфраструктура.

Особливо потужним проявом глобалізації, що помітно вплинув на еволюцію сучасної капіталістичної світової системи, став міжнародний рух капіталу, в першу чергу, прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Фінансові потоки почали обслуговувати не тільки рух товарів, робочої сили, послуг, на світовому ринку, а й формування взаємопов'язаної матеріально-технічної бази виробництва. Прямі іноземні інвестиції зміцнюють матеріальну основу глобалізації і виступають вагомим фактором розвитку національних економік. У таблиці 1 представлено рух прямих іноземних інвестицій на прикладі взаємних потоків ПІІ між США – найбільш активним інвестором в сучасному світовому господарстві – і регіонами світу, окремими найбільш представницькими країнами. Інформація, що міститься в таблиці, дає підставу для цікавих міркувань та висновків. До прикладу, увагу привертає стрибкоподібне зростання прямих іноземних інвестицій США в національну економіку Китаю. Навряд чи це пояснюється лише гонитвою за дешевою робочою силою! Те ж слід віднести до Сінгапуру. Але це виходить за межі предмета дослідження.

У таблиці 1 знаходить підтвердження важливий для нас висновок про зростаючі обсяги прямих іноземних інвестицій, їх тісне переплетення, що підсилює конструкцію глобальних господарських зв'язків.

Таблиця 1

Динаміка експорту та імпорту прямих іноземних інвестицій в США, млрд. дол. [Розрахунок: 5, р. 78]

Регіони та країни	ПІІ США за кордоном			Закордонні ПІІ в США		
	1990	2014	2014 до 1990	1990	2014	2014 до 1990
Усі країни	430,5	4920,7	11,4	394,9	2901,9	7,3
Канада	132,5	386,1	2,9	29,5	261,2	8,8
Європа	214,7	2781,7	12,9	247,3	1977,2	8,0
Великобританія	72,7	587,9	8,1	98,7	448,5	4,5
Нідерланди	19,1	753,2	39,6	64,7	304,8	4,7
Німеччина	27,6	115,5	4,1	28,2	224,1	7,9
Латинська Америка	71,4	897,7	12,6	20,2	127,0	6,3
Бразилія	14,4	70,5	5,0	0,4	0,6	1,5
Мексика	10,3	107,8	10,8	0,6	17,7	29,5
Африка	3,7	64,2	16,0	0,5	2,3	4,6
Єгипет	1,2	21,3	17,8	NA	NA	–
Середній Схід	4,0	52,2	13,1	4,4	20,4	4,6
Саудівська Аравія	1,9	10,1	5,3	NA	NA	–
Ізраїль	0,7	10,8	15,4	0,6	9,0	15,0
Азія і Океанія	64,7	738,8	11,4	92,9	512,9	5,5
Австралія	15,1	180,3	11,9	6,5	47,3	7,2
Китай	0,4	65,8	164,5	NA	9,5	–
Японія	22,6	108,1	4,8	83,1	372,8	4,5
Гонконг	6,1	66,2	10,9	1,5	7,6	5,1
Сингапур	4,0	179,8	45,0	1,3	20,6	15,8

Другий висновок: не знайшли підтвердження традиційні судження про те, що прямі іноземні інвестиції спрямовуються в першу чергу в країни, що володіють дешевою робочою силою, запасами дешевої сировини, іншими ресурсами. Навпаки, переважне значення для інвестиційної привабливості країни отримала «технологічна сумісність» виробництва, всієї господарської діяльності, відповідність її високим вимогам сучасного науково-технічного прогресу. Основні потоки прямих закордонних інвестицій США спрямовані до Європи, Канади. Японії, відводиться майже в два рази більше прямих американських

інвестицій, ніж в багаті ресурсами і дешевою робочою силою країни Африки. Це важливо враховувати, приступаючи до відтворення самодостатньої національної економіки.

Повертаючись до сутнісних питань, констатуємо: злиття окремих, відокремлених регіональними або державними кордонами економічних утворень в єдину інтегровану систему, можна визначити як технологічну істину суспільного прогресу, що виражається в глобалізації економіки, тобто в усупільненні виробництва в світовому масштабі. Глобалізація економіки – це закономірний результат суспільного розвитку під впливом неухильного прогресу технологічної бази виробництва, його організаційних форм.

Слід відокремлювати поняття «глобалізації в її об'єктивній природі» від способів використання її в сучасному капіталістичному світі, для якого характерні панування транснаціональних корпорацій, нерівномірність розвитку національних економік тощо. Це дозволить більш коректно дати оцінку сучасному антиглобалізму. Сьогодні цей рух приймає наївні форми. Підпали ресторанів «Макдональдс», дорогих автомобілів, напади хакерів на Інтернет тощо є виразом екстремістського, іноді вражаючого, але в цілому безперспективного напрямку антиглобалізму. Протистояти таким чином проти глобалізації як процесу усупільнення виробництва в світовому масштабі, заперечувати його – це повторювати історію луддитів, які в минулі століття шляхом фізичного знищення машин безуспішно боролися проти наслідків їх капіталістичного промислового застосування. Інша річ – надати процесу глобалізації адекватну соціально-економічну форму шляхом створення системи нових світогосподарських відносин, націлених на реалізацію загальнолюдських інтересів, які усувають гострі соціальні конфлікти.

Більш виважений підхід до оцінки наслідків глобалізації завойовує позиції в середовищі західних економістів. Д. Родрік, професор соціальних наук Інституту фундаментальних досліджень (США), наголошує про помітне скорочення числа економістів, які вважають глобалізацію благом для американської економіки. Сумніву піддаються чесноти глобалізації, що раніше вважалися очевидними. «Безумовно, ніхто з цих економістів не виступає проти глобалізації, – підкреслює Д. Родрік. Вони хочуть не скасування глобалізації, а створення нових інститутів і компенсаційних механізмів (внутрішніх або міжнародних), які зроблять глобалізацію більш ефективною, більш справедливою і більш стійкою» [1, с. 69]. У такій системі своє місце займуть національні економіки, які виражають економічні інтереси народів, що населяють країни.

Для процесів глобалізації економіки та розвитку національних економік характерна суперечлива єдність. Об'єднує їх той факт, що обидві вони є породженням одного, названого вище, процесу: перетворення окремих, індивідуально відособлених, роздроблених процесів виробництва в єдиний суспільний процес.

Національні економіки сучасних розвинених держав отримали реальну основу для самодостатнього розвитку на основі подолання феодальної відособленості, роздробленості виробництва і всієї господарської діяльності на території державних утворень. Поділ праці, що є характерним для розвиненої багатогалузевої економіки, і злиття економічно відокремлених виробників в цілісний господарський комплекс, послужили утворенню національних економік, інституційною формою яких служить національна держава.

Засновником науки про національну економіку визнається відомий німецький економіст першої половини ХІХ століття Ф. Ліст, автор фундаментальної праці «Національна система політичної економії». Це не випадково, бо саме в Німеччині, на відміну від інших європейських монархічних держав, в найбільш класичній формі здійснювався процес формування цілісної капіталістичної економіки на терені роздроблених князівств.

Національна економіка – це цілісна система суспільних господарських відносин з приводу ефективного використання нацією факторів виробництва, які утворюють економічний потенціал країни, у певних внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних умовах.

У складі елементів загального економічного простору, на якому ґрунтується національна економіка, виділяється наявність цілісного господарського комплексу, тобто розвиненої матеріально-технічної бази багатогалузевого виробництва, яке створює матеріальну структуру самодостатнього процесу відтворення суспільного продукту.

У другій половині ХІХ століття почав активно розгортатися процес так званої «космополізації економіки». Процес усупільнення виробництва, всієї господарської діяльності подолав національні кордони, переріс в глобалізацію економіки.

У нових умовах виникли і загострилися соціально-економічні протиріччя між національними інтересами і інтересами панівних в світовій економіці сил: транснаціональних корпорацій, держав та інших утворень, які проводять їх політику.

У сучасній світовій економіці глобалізація з її соціально-економічними наслідками вступила в суперечність з розвитком національних економік. Особливо гостро це проявляється до економік,

так званих, «менш розвинених країн» і молодих держав, що стали на шлях самостійного розвитку.

Найбільш негативним впливом глобалізації на національну економіку є руйнування багатогалузевої виробничо-господарської структури, що сформована раніше, нав'язування і підтримка монокультури. Це ставить національну економіку в тісну залежність від зовнішньоекономічних факторів. Руйнування цілісного господарського комплексу, на якому ґрунтується національна економіка, є головною загрозою їй з боку глобалізації. У той же час збереження і зміцнення цілісності господарського комплексу країни як ядра національної економіки є найбільш дієвим фактором протистояння негативним наслідкам глобалізації. Нажаль, в Україні не врахували цієї важливої вимоги, і країна не вийшла на перспективну траєкторію розвитку. Підтримка і зміцнення цілісності господарського комплексу національної економіки не стали пріоритетними напрямками її розвитку. У жодній з урядових програм соціально-економічного розвитку країни і навіть в законі «Про основи національної безпеки України» немає такого терміну як «цілісний господарський комплекс країни». Хоча цілком очевидно, яке фундаментальне значення він має для реального забезпечення національної безпеки держави. Навпаки, простежуються тенденції, які свідчать про рух економіки від багатогалузевої структури до моногалузевої економіки сировинного типу.

Монокультурна орієнтація на зовнішній ринок, розбалансованість господарського комплексу гальмує розвиток економіки, знижує ефективність національного виробництва. Країна експортує до двох третин продукції, виробленої металургійною промисловістю, при гострій об'єктивній потребі в її продукції таких металомістких галузей національної економіки, як машинобудування, промислове та дорожнє будівництво, залізничний транспорт. Інтереси вузького кола трейдерів, націлених на зовнішній ринок, поставлені вище інтересів суспільства. Так, внаслідок розбалансованості АПК непогані в останні роки врожаї зернових культур в Україні породили проблеми, пов'язані з реалізацією зерна. Навпаки, в умовах комплексного розвитку сільського господарства, наявності в країні високорозвиненого тваринництва, комбікормової промисловості природним результатом високих врожаїв було б загальне зростання сільськогосподарської продукції, поліпшення постачання населення, а не безпрецедентне зростання цін на хліб і продукти харчування.

Не менш важливою є соціальна сторона процесу. Формування цілісного господарського комплексу країни має неоціненне соціальне

значення для об'єднання громадян і забезпечення їм гідних умов життєдіяльності. Роз'єднання економічного життя, коли на перше місце ставиться не консолідація господарства, а недалекоглядна прив'язка до зовнішнього ринку вузького кола галузей і господарюючих суб'єктів – шлях до роз'єднання нації, її пригнічення. Сьогодні не потребує доведення той факт, що зростаюча незбалансованість господарського комплексу країни руйнує вітчизняну науку та освіту. Дезорієнтована система освіти, адже підготовка фахівців за чисельним складом і структурою не відповідає внутрішнім потребам ринку праці. Звідси – орієнтація кваліфікованих фахівців і випускників вишів на зарубіжний ринок праці.

Сучасна світова економічна криза змушує переглядати багато сформованих уявлень про господарське життя суспільства, зокрема про неминуче розмивання національних економічних кордонів під впливом глобалізації. Це занадто великий ризик для молодих незміцнених держав. Одним із стратегічних напрямків відновлення національної економіки України, однієї з найбільших європейських держав, має стати цілеспрямоване планомірне відтворення і зміцнення цілісного господарського комплексу країни як фактора зміцнення її економічної могутності, підвищення самодостатності в глобальному економічному просторі.

Висновки. Глобалізація економіки – це процес перетворення дрібного, відокремленого, роздробленого виробництва в єдиний, цілісний суспільний процес, який подолав державні кордони і вийшов на світовий рівень. Об'єктивна основа глобалізації технологічна. Вона обумовлена загальним напрямком науково-технічного прогресу в світовому просторі на індустріальній і постіндустріальній стадіях розвитку суспільства.

Національна економіка – цілісна система господарських відносин суспільства щодо ефективного використання нацією в певних внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних умовах, що належать їй, факторів виробництва, які утворюють економічний потенціал країни.

Для процесів глобалізації економіки та розвитку національних економік характерна суперечлива єдність. Об'єднує їх те, що обидва процеси є породженням одного процесу усупільнення виробництва на різних щаблях його розвитку: всередині національних економік і на світовому рівні. У той же час, соціально-економічні умови, в яких відбувається глобалізація, породили гострі суперечності між інтересами національних економік і силами, які панують у світовій економіці: транснаціональними корпораціями, державами та іншими утвореннями, які проводять їх політику.

Головна загроза національній економіці з боку глобалізації – руйнування цілісності її господарського комплексу, що ставить національну економіку в тісну залежність від зовнішньоекономічних факторів, підриває внутрішній потенціал розвитку, про що свідчить негативний досвід України.

Збереження і зміцнення цілісності господарського комплексу країни як ядра національної економіки є найбільш дієвим фактором протистояння негативним наслідкам глобалізації, і це повинно стати одним з найважливіших стратегічних напрямків економічної політики української держави.

Література

1. Колодко Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. – К.: Основні цінності. – 2002. – 248 с.
2. Глобалізація і безпека розвитку: монографія /О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ. – 2001. – 733 с.
3. Бек. У. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Сидельника; Общ. ред. и послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс – Традиция, 2001, – 304 с.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах, Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 294 с.
5. The World Almanac and Book of Facts 2016. – N.Y. – World Almanac Ed, Group, Inc. – 2016 – 1008 p.

Серік Л.А.,
менеджер відділу імпорту АТ «ТЕХНОЛОГІЯ»,
асистент кафедри економіки та бізнес-адміністрування
Сумського державного університету

ЕНЕРГОМЕНЕДЖМЕНТ І ЕНЕРГОСЕРВІС – ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ

Вступ. Енергозбереження та підвищення енергоефективності – це ключові пріоритети української та зарубіжних економічних політик. Заходи з енергозбереження та підвищення енергоефективності, які